

Els estudis clàssics a les Illes en el segle XIX

Maria del Carme Bosch

1. Preliminars

Són nombrosos els treballs dedicats a sistematitzar la història educativa de les Illes, però n'és capdavanter el volum de Jaume Pomar i Fuster titulat *Ensayo histórico sobre el desarrollo de la Instrucción pública en Mallorca*, publicat l'any 1904 i traduït al català l'any 1990. Aquest estudi és indispensable per conèixer les passes de la Universitat Lul·liana¹ en el segle XIX, afectada per la mateixa decadència que tenen les altres del país, sofrint la rivalitat dels col·legis conventuals, especialment dels jesuïtes; tancada a principis de segle, segurament l'any 1805; rehabilitada el 1811; tornada a tancar del 1814 al 1816; convertida en Seminari Conciliar el 1829², incorporat a la Universitat de Cervera³; clausurada el 1830, amb una revifalla l'any 1840 —Universitat Provisional— i suprimida del tot l'any 1841, al mateix temps que la Universitat de Cervera. La segona part d'aquest important assaig es refereix a l'Institut Balear, més o manco degut a l'estada a l'illa (1802-1808) de l'il·lustre presoner Gaspar Melchor de Jovellanos, partidari que a Mallorca no li convenia una Universitat, sinó una institució on s'ensenyàs «filosofia pràctica». Així doncs, l'1 d'octubre de 1835, any de l'exclaustració general i de la ruïna d'algunes escoles conventuals —especialment la dels jesuïtes— es reuneix la

1. A l'estudi de Pomar cal afegir l'específic de LLADÓ I FERRAGUT 1973.
2. No hi ha dubte que la Universitat rep les sacsejades de la política del moment. A l'Arxiu de la Universitat dins *Papeles y cuadernos sueltos referentes al funcionamiento interno (1770-1835)*, Lligall, 1, n. 25 hi ha un decret de 21 de juliol de 1824 pel qual Ferran VII exigeix la depuració de tots els catedràtics i altres individus de les Universitats i establiments literaris del regne; inclou més endavant —el 10 de desembre de l'any següent— els preceptors de llatinitat «porque ellos preparan el corazón de la juventud para recibir las doctrinas que han de influir después muy poderosamente en la felicidad o desgracia de la Nación».
3. No ens referirem en el present treball a aquest ensenyament, dedicat, com és de raó, a la formació del clergat.

Junta d'Estudis de la qual formen part, entre altres, Joan Muntaner i Garcia i Joan Despuig i Safortesa, membres de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País i llatinistes de prestigi. L'Institut Balear inicia la seva marxa el gener següent, amb la inclusió de matèries com el llatí i el grec, vestigi de la vella cultura tradicional i de privilegi⁴. Funciona fins al curs 1838-1840, any de la restauració de la Universitat, que assumeix els seus ensenyaments, i es restableix definitivament l'any 1842⁵. Tant Jaume Pomar, esdevingut un clàssic de la història de la pedagogia illenca, com els escriptors que han continuat per aquest mateix camí⁶, a penes al·ludeixen els estudis grecs i llatins, de manera que només els podem resseguir mitjançant l'ús d'altres fonts, pobres en alguns casos, prou satisfactòries en altres, però, en conjunt, bastant aclaridores de la situació, especialment interessant pel que fa referència a la primera meitat del segle.

2. Alguns exemples de l'ensenyament dels clàssics

Ja en el llinard del segle XIX (1796), arran del litigi de l'anomenada Universitat Lul·liana o Literària amb la Universitat de Cervera, ja que aquesta pretenia negar validesa als graus concedits als catalans per la Universitat mallorquina, és comissionat a Madrid el jove catedràtic Joan Muntaner i Garcia⁷, per tal de defensar els drets de l'esmentada Universitat. El Tribunal Suprem demana quins autors s'ensenyen a les escoles de Retòrica, Sintaxi i d'Art i de Rudi-

4. Se'n fa càrrec de la càtedra de Llengua llatina i grega Miquel Torrens i Homar, exclaustrat d'Observants, que l'obté per oposició. El 31 de juliol de 1859 fou nomenat catedràtic en propietat. Era el més antic de l'Institut. Per un programa de l'assignatura referent al curs 1861-1862 sabem que utilitzava la *Gramática griega compendiada para el uso de los alumnos de segunda enseñanza* de Víctor Ciriaco Cruz i el *Manual práctico de la lengua griega* de Raimundo González Andrés.
5. Al Claustre de l'Institut s'afegeix ara Mateu Batlle i Goitia com a catedràtic de llatí i castellà. Havia regentat durant vint anys una escola de llatinitat a Reus. El seu programa de l'assignatura, referit al curs 1847-1848, seguint les directrius de la cort, és molt detallat. Exigeix de text la *Gramática latina* del P. Fr. José Carrillo i la *Colección de autores latinos para uso de los PP. Esculapios*. Es fa bastant d'incidència en l'ús de la memòria en cada lliçó. L'anàlisi i traducció fa referència a Fedre, Nepos, les cartes de Ciceró i Cèsar. Dos anys després de la seva mort, l'any 1860 assumeix la càtedra per oposició León Carnicer Rochel (1825-1915) el qual, l'any 1869, fou així mateix catedràtic de Retòrica i Poètica. Es va jubilar l'any 1900, i es féu càrrec de la càtedra José Sánchez Doblas. Va compartir l'ensenyament durant un grapat d'anys amb Domingo Alsina i Duran, franciscà exclaustrat, mort el 1890, el qual, el mateix 1862, havia guanyat una càtedra de llatí i castellà per oposició. A la seva mort, l'any 1890, el va suplir Josep Riu i Foraster fins al 1893.
6. Vegeu, per exemple, SUREDA GARCIA 1998. Cfr. COLOM CAÑELLAS 1991.
7. Joan Muntaner (1766-1847) canonge i humanista. Es doctorà en ambdós drets per la Universitat Literària de Mallorca on guanyà una càtedra de dret canònic (1788). Completà els estudis a l'Acadèmia Jurídica de la Puríssima Concepció de Madrid i ocupà el càrrec d'advocat dels Reials Consells en el Suprem de Castella. Exercí l'ofici de bisbe en quatre ocasions. Era membre de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País —SEMAP—, de l'Acadèmia Mèdico-Pràctica Balear, de la Reial Acadèmia de la Història, de la Reial Acadèmia de Bones Lletres i de la Reial Acadèmia Greco-llatina.

ments i Primeres Lletres. Contesta el catedràtic de Gramàtica Miquel Montserrat:

«Enseño la gramática per el arte que compuso André Semperio y para la explicación me valgo de los libros de don Gregorio Mayans ⁸, de las Escuelas Pias ⁹, de las notas que se hallan en el maestro Torrella ¹⁰, de la Explicación castellana de la *Sintaxis* de Bravo ¹¹ del licenciado Ignacio Claver i de otros autores; cuando hay muchachos adelantados que convenga den la prosodia, usamos la del Padre Álvarez» ¹².

Cal destacar que la Gramàtica de l'alcoià Andreu Sempere no tenia rival a Mallorca, es feia aprendre de memòria a l'Aula de Primeres lletres i llatinitat de la Universitat Literària des de 1570 sense interrupció i se'n feren nombroses edicions, una quarantena des de 1611 a 1849, concretament unes devuit en el segle XIX¹³. Per un altre comunicat del catedràtic de Retòrica sabem:

«Respeto de no ser muy crecido el número de los concurrentes, el Catedrático de Retórica acostumbra enseñar también las Humanidades y Poética, dando a traducir no sólo las *Oraciones Selectas* de Cicerón y Obras de Virgilio, mas aun la *Colección de Autores de pura latinidad*, publicada por D. Pablo Lozano»¹⁴.

8. Es refereix a la *Gramática de la lengua latina* en cinc volums (1770), que amb la reforma de Carles III, el 1771, es va manar que s'ensenyàs a les set universitats de la Corona d'Aragó, es a dir, Cervera, Osca, Saragossa, Mallorca, València, Gandia i Oriola. Tot i això, l'any 1818 la impremta mallorquina de Guasp va fer l'edició del *Elii Antonii Nebrisensis. De institutione gramaticae libri duo, denuo in commodiorem rationem redacti, ad usum scholarum* (El subratllat és nostre).
9. Es tracta dels textos dels Escolapis, orde dedicat a l'ensenyança des del segle XVII.
10. Probablement es tracta de la *Breuis ac compendiaria Syntaxis partium orationis institutio ex variis auctoribus collecta* (1564) del perpinyanès Joan Torrella, cambrer o ajudant de Sempere, emprada així mateix a la Universitat de Cervera, on se'n feren nombroses edicions, amb modificacions. GÓMEZ FONT 1997: CXLIX-CL, no dubta que aquest manual està extret del segon llibre de la Gramàtica de Sempere, però està desproveït de les observacions marginals i anotacions de l'alcoià.
11. El jesuïta segovià Bartolomé Bravo (1550-1607) és autor de nombroses obres en llatí. Podria referir-se al *Liber de octo partium orationis constructione* (1600). A Palma s'havia fet una edició del *Thesaurus verborum ac phrasium ad orationem latine efficiendam et locupletandam. Auctore Bartolemaeo Bravo, Presbytero Societatis Iesu. Accessit Philippi Mey de Orthographia libellus, vulgari sermone scriptus, ad usum tironum...* (1607).
12. Arxiu de la Universitat Literària. *Correspondencia*. Es refereix a *De institutione Grammaticae* del jesuïta portuguès Manuel Álvarez (1526-1582), de la qual es feren nombroses edicions i traduccions. A Mallorca, per exemple, trobam la *Prosodia del P. Emmanuel Alvarez, de la Compañía de Jesús, ilustrada y aumentada con explicaciones literales y observaciones curiosas de los más clásicos autores* (1813 i 1831).
13. X. Gómez Font dóna una descripció detallada de totes aquestes edicions, de les quals de vegades se'n feien dues alhora a imprentes distintes en el mateix any. Vegeu GÓMEZ FONT 1997: CXVIII-CXXVII.
14. Pablo Lozano y Casela fou autor d'una *Colección de las partes más selectas de los mejores autores de pura latinidad con notas castellanas* (1777). El comunicat no duu data, però

És de suposar que els títols i autors citats eren els mateixos a les primeries de segle. L'al·lusió a la llengua castellana és manifesta¹⁵, però la veritat és que la llengua llatina domina dins les aules universitàries. Ho critica Jovellanos a la *Memoria sobre la educación pública*, dirigida a la SEMAP:

«La Universidad da toda su enseñanza en latín y por autores latinos y en esta lengua se esplica, se diserta, se arguye, se conferencia, y en suma, se habla en ella ... porque la lengua latina, por razones que se esconden a mi pobre razón, se ha levantado a la dignidad de único y legal idioma de nuestras escuelas, y lo que es más, se conserva en ellas a despecho de la experiencia y el desengaño...»¹⁶

Qüestiona l'ensenyament expressat i el condemna, veient en aquesta preferència un dels obstacles que més s'oposen a l'educació general. No és partidari, emperò, d'abandonar l'ensenyança del grec i del llatí: «¡No quiera Dios que yo asienta a esta blasfemia literaria!», sols pensa que s'ha d'exigir a alguns —estudiants de Teologia, Cànon i potser Jurisprudència i Medicina— però que ha de ser voluntària per als altres, tot insistint que aquests estudis sobren dins l'educació general, si bé es poden admetre per als qui la vulguin més complida i perfecta. Pel que fa a la Retòrica i Poètica admet que han d'estudiar llatí els que volen anar a l'Església, al fòrum, als estudis d'erudició antiga i moderna i els que vulguin una educació total¹⁷.

Entre els plans d'estudis de la Universitat de Salamanca primer¹⁸ i de Calomarde a partir del 1826, la Universitat Literària es precipita a la ruïna. No hi ha dubte que s'imposen les noves idees, disposades a acabar amb el clergat que dominava els estudis, amb tot el que representava l'*Antic Règim*, amb el llatí, en suma¹⁹. En tenim una prova.

correspon al lligall 4. *Correspondencia 1702-1834* de la Universitat Literària. Hem normalitzat l'ortografia del document.

15. Àdhuc a partir de 1789, hi ha una traducció del Sempere, feta per Fr. Antoni Balaguer, mestre de gramàtica al Convent de Sant Francesc. Se'n feren nombroses edicions fins al 1849. Així mateix hi ha les versions castellanes del doctor Antoni Palou, professor de llatí del col·legi de Monti-Sion.
16. Vegeu JOVELLANOS 1845-1846: II.576. Anys més tard, el 18 d'octubre de 1828, encara Fra Joan de la Creu Armengual fa l'oració inaugural de la Universitat en llengua llatina.
17. *Ibid.* pp. 576-619.
18. Un exemple de la preocupació constant de la SEMAP per l'ensenyament, el tenim en l'ofici presentat al rector i claustre de la Universitat, datat el 23 de març de 1816 i firmat pel comte d'Ayamans, el marquès del Reguer i Nicolau Dameto, tot comentant la petició de trenta càtedres i moltes més coses que altres han proposat. Ells opinen que, atenant a la situació local i peculiar d'aquest país, no en manquen tantes i que —pel que fa al nostre treball—, a la nostra Universitat convenen una càtedra de Sintaxi llatina i una de Retòrica i Poesia, amb dues hores de classe al matí i dues a la tarda. I afegeixen: «Debe desterrarse todo cuaderno escrito de mano y pedir al gobierno que señale sus obras impresas que han de leerse y el que no pueda tener su ejemplar que no estudie». Arxiu de la Universitat. *Papeles y cuadernos...*, cit. [n. 2].
19. Ho diu Marian Aguiló Fuster (1825-1897), el patriarca de la Renaixença, en una poesia

El 27 de març de 1832 Joan Despuig i Safortesa, comte de Montenegro i de Montoro, nebot del cardenal Despuig, rep un informe de la *Real Academia Greco-Latina* segons el qual es crea a Mallorca una de les primeres delegacions provincials denominada «Subdelegación de las Islas Baleares» a fi d'exercir la seva vigilància sobre les Illes²⁰. Nomina Despuig president, i membres els eclesiàstics Joan Muntaner, Simó Bordoy, Josep Lluís Alcover i l'advocat Nicolau Ripoll. La principal comesa encarregada és notificar l'estat de les llengües llatina i grega a les illes, a més de demanar on s'ensenyen i el grau d'afecció que hom té per aquests estudis.

Mesos després, el 10 de juliol, el president envia una circular als rectors parroquials, superiors dels convents i rector del Seminari per tal de determinar l'estat sol·licitat del llatí. Les respostes pertanyen a Palma i a trenta-tres pobles de Mallorca, dels quals quinze manifesten no tenir cap escola ni cap mestre ni cap alumne. De Menorca arriba l'informe de Maó, Ciutadella i Alaior i de sis pobles més que notifiquen no tenir res en absolut. Eivissa no respon. El resultat és francament negatiu i conseqüència del programa educatiu del reformisme il·lustrat, el qual, com hem dit, sense rompre encara la concepció estamental de la societat, posa esment en el caràcter pràctic dels ensenyaments. Amb aquesta finalitat, impulsa la creació d'escoles de primeres lletres, tot qüestionant la funció de les de gramàtica i llatinitat²¹. De l'informe esmentat es dedueix que no hi ha estudis de grec i que els alumnes de llatí a Mallorca són 917 més o manco; que a Menorca hi ha nou càtedres, sense especificar el nombre d'estudiants. Els docents no són qualificats, exceptuant-ne uns pocs, quasi sempre eclesiàstics, i estan mal o gens retribuïts. Això no obstant, els inquirits, si bé lamenten la precarietat dels estudis clàs-

prou eloqüent: «D'infant la llengua del Laci, / ab l'antich Gasiphilaci / m'ensenyava un reverent; / i abans que tastàs Horaci, / m'esbucaren el convent. // La gramàtica llatina / s'esfondrà en tanta ruïna, / i entrí a la universitat / al sò d'himnes a Cristina / i Visca la llibertat!». Vegeu CURSACH TRUYOL s/d: 141.

20. Vegeu BOSCH 2004: 169-178.

21. Bartomeu Ferrà a *Mallorca Dominicana*, n. 148 de novembre de 1899, explica en llenguatge col·loquial el funcionament d'aquestes escoles i el canvi experimentat: «En quant a método d'ensenyansa me deya es meu padrí, era molt sencill: una cana de llendera d'encellà solia divertimos en pich que no feyem bonda o no davam sa llisó sens errades. Me record d'un dia que un grandolás deyenench, més mal forjat qu'un bony d'olivera, y bàmbol per més senyes, se renegà devant es Semperi; y es mestre, que era un ermità d'Ervissa, va treura un cabrestell a contes d'assatjarley; però s'estudiant heu donà a ses comes rost avall y nom veren pus la pols». L'autor continua contant com estudiava després la Gramàtica llatina a Cura amb mètodes iguals als del Puig de Santa Magdalena d'Inca o de Monti-Sion de Porreres: «y en passà a Ciutat per estudià ab sos frares ja sabiam més llatí qu'un coramé de llogaret». I acaba: «Això és sa mostra de lo que eran els estudiants y els estudis de comensament del siglo qu'acabam. A les hores els Autors de texto passavan de pares a fiys, y els llatinistes i theòlegs sortien de primera. Poch a poch s'introduhiren y extengueren les idees y llibres que cuydavan escampar els sectaris de la Revolució francesa; y [...] els clasichs espanyols, llatins i gregs que havien omplit ses llibrerries y els cervells dels nostros avis foren substituïts per les enciclopèdies, per les novel·les romàntiques y per la filosofia heterodoxa». Vegeu LLADÓ I FERRAGUT 1973: 322-323 (apèndix n.º. 54 «El método de enseñanza de la Gramática a principios del siglo XIX»).

sics, manifesten una gran esperança en el que pot aconseguir la Subdelegació tot just creada. Aquesta intenta el seu restabliment amb la proposició de guardons per als docents, equiparacions d'aquests amb altres més afavorits, insistint amb la necessitat d'unes oposicions rigoroses i públiques, amb la creació d'un pla d'ensenyança escaient, etc. Tot en va. La Subdelegació precisa que no hi ha diners i insisteix en el quadre llastimós d'abandó que tenen les llengües sàvies a les illes, que no tenen cap lloc destinat exclusivament al cultiu de les lletres, només exercides en principi per persones desinteressades que han acabat per refredar el seu interès i abandonar la tasca. La manca de documents no ens permet saber quant de temps va durar la subdelegació ni què va aconseguir. La *Real Academia Greco-Latina*, per altra banda, que havia de ser la seva valedora a la cort, assolí el màxim esplendor entre 1831 i 1833, per acabar el 1845 quan hi va haver la reforma dels estudis de Don Antonio Gil de Zárate.

Els intents de modernització de l'ensenyament i del foment de les ciències pràctiques són assumits per la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País, creada a les acaballes del segle anterior. Aquesta està formada per unes elits —aristocràcia, alta clerecia, professionals liberals, militars d'alta graduació— que nodreixen els primers nuclis reformistes que els permetran seguir dominant. No els és aliena, però, la preocupació pel llatí, representant de la vella cultura. Tenim quatre documents inèdits de Joan Muntaner i Garcia, referents al seu concepte pedagògic particular de la llengua llatina. Es tracta en primer lloc d'una carta d'aquest, dirigida al seu amic Guillem de Montis, sense data d'any, però escrita sens dubte en la segona o tercera dècada del segle, en resposta a la consulta feta per l'aristòcrata²².

Cal ressaltar, per damunt de tot, que el militar Montis és capaç de llegir la carta llatina, enviada per Joan Muntaner, catedràtic de Cànon²³, al qual sol·licita opinió com a pedagog. A través d'ella sabem que el noble admira Ciceró i que es preocupa de la instrucció llatina correcta dels seus fills. En opinió de Muntaner, avalen el seu bon gust Quintilià i Jovellanos, també devot tul·lià, i l'insta a llegir M. Tul·li sempre que pugui. Per això, el canonge recomana la lectura de les cartes familiars del gran orador tan aviat com els fills de l'aristòcrata coneguin els rudiments de les lletres llatines: «És un entre-

22. Guillem de Montis i Pontivic (1774-1829), polític i militar, segon marquès de la Bastida. Arribà a tenir la graduació de tinent coronel d'infanteria. Quan deixà l'exèrcit es convertí en un dels principals dirigents liberals de Mallorca. Fou soci de la SEMAP des del 1796. Fou cap superior polític de Balears en dues ocasions (1813-1814 i 1821-1822). Promogué la creació d'una càtedra d'Economia política a Palma (1814) i fou cofundador de l'*Aurora Patriòtica Mallorquina* (1812-1813), principal periòdic dels liberals a Mallorca. La consulta presumiblement es va fer abans que els fills del noble iniciassin els estudis, que fan finalment als jesuïtes, segons es veu als fullets editats per aquests. En efecte, l'any 1828, participen en el certamen literari l'alumne de classe mitjana de Gramàtica llatina Guillem Montis i Boneo; a la superior, el germà Antoni, futur marquès de la Bastida, i a Rudiments de llatinitat hi ha el germà Joaquim. L'any 1831 trobam que aquest està a la classe suprema de llatinitat i el germà Josep a la classe ínfima.

23. J. Muntaner renuncià voluntàriament a aquesta càtedra l'any 1808.

teniment agradable —diu— amb el qual hom adquireix la propietat de les paraules, l'elegància de les frases i l'estructura harmoniosa de les parts i membres de l'oració. A més, allò que passa per alt al lector, no pot escapar al traductor». Encomia la traducció, tot citant textos de Plini el Jove i recordant una vegada més Ciceró, traductor de Plató i Xenofont. A continuació, passaran a la traducció de les *Faules* de Fedre, d'estil sobri i moderat, com convé a la seva edat. Recomana, a la fi, llegir molt i no moltes coses —altra volta aflorella Quintilià— i afegeix al profit intel·lectual el profit moral que s'ha d'assolir. Amb una noteta, així mateix en llatí, datada tres dies després, dona l'aprovació al mètode de Reió que el noble li ha tramès i el felicita: *Te beatum cui talem gemmam eorum ingenia ornaturam invenire contigerit! Verissime aestimo te tuosque pueros hoc munere a Minerva donatos*. Dissortadament desconeixem la identitat i el mètode d'aquest personatge²⁴.

Crida l'atenció que Muntaner no al·ludeixi Virgili, com ha fet l'any 1821, contestant a Josep Lluís Alcover, nin d'onze anys que li ha dedicat uns díctics encomiàstics. El canonge afirma que no és ell que cal elogiar, sinó Virgili, i afirma:

*Haec tamen observa. Latium percurre. Maronem
Perlege, et ad trutinam revocans vocesque phrasimque
Nocturna versare manu versare diurna
Ne absiste, atque imitans in succum verte libenter
Sit tibi Virgilius princeps et norma decusque.
Hic Phoebi natu major Phoebique sacerdos.
Hic quantum placeat tibi procecisse (sic) videbis.
Verborum rerumque nota sensusque figuras.
Inspice ceu pingat proprio quaecumque colore,
Et mores hominum et leges et bella deosque.
Huic laudes meritas atque huic encomia serva* ²⁵

Una altra peça didàctica es troba dins la poesia breu de Joan Muntaner. Desconeixem la data i el destinatari, i el clàssic recomanat és en aquesta ocasió Ovidi, del qual glosa les excel·lències i el perill:

*Nasonem quicumque volet callere Latine,
Perlegat, in primis hoc duce doctus erit.
Si jam dulcisonae rapiatur amore poesis,
Hoc duce Musarum verus alumnus erit.
Attamen ipse sibi caveat dum versat amandi
artem, praecellens toxica carmen habet.
Caetera ut oblitus fueris, corde ista repende,
Quae vult discipulis ille relecta suis:*

24. Aquesta carta i noteta estan transcrites i traduïdes a BOSCH «Latinistas e Ilustrados»: 71-81.

25. Vegeu BOSCH 1991: 48, on hi ha la transcripció completa d'aquesta poesia.

«*Littore quot conchae, tot sunt in amore dolores;
quae patimur multo spicula felle madent*»²⁶

Muntaner té ocasió d'exercir la seva tasca didàctica llatina particular en la persona del nebot nét Francesc Gradolí i Moragues (1820-1844). Gràcies a un quadern manuscrit del jove, titulat *Poesías latinas escogidas* i datat l'any 1835, sabem que aquest devia memoritzar nombroses composicions originals de l'oncle —dístics sobre tot— així com fragments de Valeri Flac, de Virgili, d'Ovidi, d'Ausoni, de Marcial, etc. Els versos de Muntaner són de tema religiós, filosòfic, polític, patriòtic, al·lusius als amics o als contemporanis, a músics famosos, reflectint els seus gustos particulars i servint de guia al deixeble malaguanyat que representava l'esperança familiar.

Els estudis clàssics gaudeixen d'una salut immillorable a les escoles jesuítiques. Ho podem comprovar pels fullets relatius als certàmens literaris i exàmens públics realitzats pels seus alumnes, corresponents als anys 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832 i 1833. El primer és particularment interessant i n'hi ha dues versions²⁷, perquè representa la renovació d'una funció literària interrompuda des de fa més de mig segle, ja que l'any 1816 el restabliment de l'Orde fou tan efímer que no es pogué aconseguir. A partir de l'any 1824, els jesuïtes posen en marxa a Palma el Col·legi de Monti-Sion, però tenen pocs docents i són molts els alumnes amb nul·la o poca instrucció. De mica en mica aconsegueixen poder dur a terme el Certamen literari que es feia antigament, basats amb l'estimulació i l'honor. La relació és sòbria pel que fa a la Gramàtica castellana i llatina; es limita a assenyalar que els alumnes tradueixen les *Faules* de Fedre, Corneli Nepos i les *Epístoles* de Ciceró. Més minuciosa és la descripció de l'examen de la classe de Retòrica al qual es presenten vuit alumnes, entre ells Vicenç Far²⁸. Els alumnes s'ofereixen a respondre preguntes relatives a la naturalesa, objecte i origen de la retòrica, a l'ofici i fi de l'orador, a les parts de l'eloqüència, a la invenció, a l'amplificació, a la disposició de les parts de l'oració, etc. A més, esperen contestar les preguntes sobre prosòdia i sobre la mitologia referida als déus celestials, terrestres, marins i infernals²⁹ i a traduir els passatges de Virgili i discursos de Ciceró que els assenyalin, tot donant raó de l'argument i de la vida i obres de l'autor. No acaba aquí:

26. Aquesta poesia està transcrita i traduïda a BOSCH «Latinistas e ilustrados...»: 200-201.

27. Vegeu *Certamen* 1827: 12-15. Cfr. amb la *Relación* 1827, on dóna compte de la renovació de l'antic costum perdut d'aquests certàmens. Hem normalitzat l'ortografia del text.

28. Vicenç Far (1812-1841) fou metge i catedràtic de Física de l'Institut Balear. L'any 1834 va dedicar vint-i-quatre dístics a Joan Muntaner per a consolar-lo a la mort del seu amic Diego Clemencín. Es titula *D. Joanni Muntaner in obitu D. Didaci Clemencín, Vincentius Far*. Vegeu BOVER 1868: I.270-271.

29. Aquesta curiosa distribució dels déus es troba als capítols X-XI-XII i XIII del llibre I de la *Història poètica* del jesuïta Pierre Gautruche. Cfr. n. 33. La mateixa distribució fa François Antoine Pomey (1618-1673), també de la Companyia de Jesús, en el *Pantheum Mythicum seu fabulosa Deorum historia...*(1659), de la qual se'n feren nombroses edicions i versions.

«A más, los Sres. Far [...] harán cualquier figura suelta y explicarán e ilustrarán con ejemplos los progimnasmas *fabula, cria, sententia, confirmatio, confutatio, locus communis, laudatio, thesis, legislatio* y compondrán cualquiera de ellos sobre el asunto que se les diere con ornato de tropos y figuras, y darán una circunstanciada relación de toda la oratoria y de las diversas especies de poesía latina y castellana, confirmándola con algunos retazos poéticos de los más acreditados autores; analizarán por períodos, tropos y figuras la traducción que se les hubiere señalado; y vertirán al latín el pasaje del libro castellano que se les presente.

A más, los Sres. Far [...] se ofrecen a traducir el Cicerón en los libros *De senectute, De Officiis, De Oratore*, Tito Livio, Cornelio Tácito, *Comentarios* de Julio César y Crispo Salustio y de los poetas las *Odas, Epodos, Arte Poética* y *Sátiras* de Horacio, los *Epigramas* de Valerio Marcial, los *Tristes, Elegías, Fastos* y *Ponto* de Ovidio, los *Epigramas* de Catulo, *Elegías* de Propercio y Tibulo y su *Panegírico a Mesala*; y a componer epigramas sobre el asunto que se les diere y traducir del griego al castellano las *Odas* de Anacreonte, analizándolas según la gramática griega.

A más, el Sr. Far se ofrece a componer en verso latino elegías, odas de toda especie y cualquier poema bucólico, intercalar ditirambos, himnos, genethlíacos, epicedios, parenéticos etc. y trasladar al verso latino lo que se señale de las odas griegas de Anacreonte o de cualquier autor castellano».

No cal dir que Vicenç Far, aleshores de quinze anys, se'n duu el primer premi de Retòrica³⁰ i a la relació publiquen una oda castellana seva, la traducció de l'oda d'Anacreont «A un vaso de plata», una elegia llatina amb la traducció pertinent en la qual un deixeble plora la mort del mestre, una poesia en castellà dedicada al bisbe que presideix el certamen, una oda sàfica llatina amb la seva traducció castellana i un epigrama llatí, així mateix amb la traducció pertinent.

De les relacions dels anys següents es dedueix que hi havia una classe ínfima de llatinitat, una mitjana i una superior, generalment dividides en dues seccions; que el nombre d'alumnes no era excessiu; que hi havia grec i també Retòrica i Poètica. La relació de l'any 1828 és molt detallada. Sabem, per exemple, que a la classe mitjana de gramàtica llatina, els deu alumnes de la primera secció s'examinen de teoria i tradueixen Fedre; els deu de la segona, a més de la teoria, tradueixen Fedre i Nepos. Els quinze alumnes de la primera secció de la classe superior fan versió llatina de romanços castellans i tradueixen Fedre, Nepos i els quatre primers llibres de les *Cartes* de Ciceró.

30. Els premis consistien en medalles de plata de primera o segona classe, en petits volums de la col·lecció d'autors llatins, en altres llibres, i en estampes grosses i «molt fines» per als premis de tercer ordre.

Els de la secció segona, a més de teoria, s'examinen del calendari romà i de l'ús i definició de les vuit figures: *Appositio*, *Evocatio*, *Sylepsis*, *Prolepsis*, *Zeugma*, *Syntesis*, *Antiptosis* i *Sinecdoche*, a més de traduir Fedre, Nepos i les *Cartes* ciceronianes.

La classe grega, formada per tres alumnes, s'examina de la gramàtica «según la expone el P. Petisco»³¹. Els alumnes tradueixen les *Faules* d'Isop, les odes d'Anacreont, els *Diàlegs* de Llucià. L'alumne Vicenç Far ha de traduir, a més, l'idil·li de Teòcrit al nen Adonis, un passatge del discurs d'Isòcrates a Evàgores; un altre del primer discurs de Demòstenes contra Filip; un altre de la carta de Sant Basili sobre la vida solitària; un altre de la *Batracomiomàquia* d'Homer; traslladarà del llatí a la prosa o al vers el llibre prosaic o poètic que li donin i compondrà en poesia grega sobre qualsevol argument.

A la secció primera de Retòrica i Poètica, composta per onze alumnes, es tradueixen Ciceró i Virgili, a més de teoria; a la segona secció, constituïda per tres alumnes, s'exigeix teoria i traduccions de Ciceró, dels *Annals* de Tàcit, de Virgili i de la totalitat d'Horaci, amb tota casta de comentaris, a més de compondre en vers llatí o castellà sobre l'argument que se'ls assigni.

Tot segueix més o manco igual als anys següents. Així, a l'examen públic de l'any 1829 no hi ha variants dignes de menció. A l'any 1830 es mantenen els mateixos autors que els anys anteriors a la primera i mitjana classe de llatinitat, és a dir, Fedre, *Cartes* de Ciceró i Nepos, i se n'afegeixen molts més a la suprema: *Cartes* i *De Senectute* de Ciceró, *La guerra civil* de Cèsar, sis *Pòntiques* d'Ovidi, els *Epigrames* de Catul, les *Elegies* i el *Panegíric de Messal·la* de Tibul, les *Elegies* de Properci, tres *Bucòliques* i el llibre quart de les *Geòrgiques*. Igual ocorre a la classe de Retòrica i Poètica, que exigeix molta teoria als set alumnes de primer any i les traduccions de Sal·lusti, Livi, Tàcit, discursos i *Els Deures* de Ciceró, els *Epigrames* de Marcial, l'*Eneida* de Virgili, a més de retroversió, etc.; els set de segon any traduiran els autors abans esmentats i afegiran el *De Oratore* de Ciceró i tot Horaci, a més de compondre en vers llatí o castellà sobre qualsevol argument, etc.

On trobam un programa molt ambiciós és a la classe de Llengua grega. A més de la teoria habitual i de les acostumades traduccions d'Isop, Llucià i Anacreont, hom pot exigir als tres primers de la llista (d'un total de set) la traducció de les cartes de sant Basili, sant Gregori, Sinesi, Julià, la lletra de Filip a Aristòtil, alguna de Plató i altres autors, el discurs d'Isòcrates a Demònic, l'admonició de sant Basili als joves, la sepultura dels atenesos per Tucídides, la descripció de Babilònia per Heròdot, epigrames, epitafis i el de sant Gregori de Nazianz a sant Basili, els *Idil·lis* de Teòcrit i Bió, les *Odes* de Safo, les *Olimpiades* de Píndar i la *Iliada* i l'*Odissea* d'Homer.

El fullet relatiu a l'any 1831, a més del programa habitual, ens dóna a conèixer el text emprat a la classe suprema de Gramàtica llatina i, per tant, suscep-

31. José Petisco (1724-1800), jesuïta, fou amic del P. Isla. Traductor de la Bíblia, és autor d'una gramàtica grega per a ús escolar. Coneixem una edició, datada a Villagarcia l'any 1758 i una segona de l'any 1764.

tible d'examen: «De Torrella, la Sintaxis propia y figurada i la *Prosodia* del P. Álvarez». A l'examen de Retòrica s'exigirà «Todo lo que el P. de Colonia comprende bajo el nombre de *Elementos de Retórica*, el libro de la Elocución; y del *Arte Poética* del P. Juvencio los libros 1º y 4º³²; el tratado de la Epopeya del P. Juvencio, y para la Mitología, el *Compendio* del P. Gautruche»³³. Els dos anys següents s'exigeix l'examen dels textos anteriorment citats i dels mateixos autors amb alguna variant de les seves obres.

No hi ha dubte que aquests estudis humanístics als quals ens hem referit molt resumidament ofereixen moltes concomitàncies amb els de la Universitat de Cervera, on responen substancialment als preceptes pedagògics de la *Ratio Studiorum* dels jesuïtes de 1599. Allà es llegia Anacreont i sant Basili, rebutjaven Terenci, s'emprava la *Sintaxi* de Torrella i, per a la mitologia, el text del P. Gautruche; es convocaven certàmens públics amb els alumnes que excel·lien en Retòrica i Poètica, etc³⁴. La desaparició del col·legi arran de l'exclaustració ordenada per Mendizábal significà un cop molt dur per als estudis clàssics illencs si bé l'Institut Balear, on en teoria només cabien els ensenyaments de les noves ciències experimentals i de la naturalesa, va donar un lloc de preferència a matèries considerades «tradicionals» com el llatí, el grec i la retòrica, segurament per la pressió de les classes poderoses i conservadores damunt la burgesia emergent, i va possibilitar més universitaris de tota casta social, xuetes inclosos, que quan funcionava l'antiga Universitat³⁵.

3. Manuals didàctics llatins, gramàtiques i diccionaris

Les edicions i versions en llengües vernacles de les gramàtiques llatines escolars que havien començat en el segle anterior, s'imposen en el segle XIX i

32. Es refereix a *De arte Rhetorica libri quinque* (1710) del jesuïta francès Domènec de Colonia (1660-1741) i a les *Institutiones Poeticae* (1699) del també jesuïta gal Josep de Jouvançy, llatinitzat Juvencio (1643-1719); ambdós llibres foren publicats sovint en un sol volum del qual se'n feren nombroses edicions.

33. L'obra del jesuïta Pierre Gautruche (1602-1681), escrita originàriament en francès (1645), es va traduir al llatí i a altres llengües i se'n feren bastants d'edicions. A Mallorca trobam la *Historia poética para la inteligencia de los poetas y autores antiguos, escrita en lengua francesa por el P. Pedro Gautruche; ahora también en idioma castellano por Pablo Vertejo*, Madrid 1719, però el *Compendio* recomanat devia referir-se a l'*Építome de la fabulosa historia de los Dioses que escribió en francés el P. Pedro Gautruche*, del qual hi ha una edició mallorquina de Guasp del 1846.

34. Vegeu CLUA 2001: 49-83.

35. COLOM CAÑELLAS 1991: 85 defensa aquesta teoria i afirma: «La moderació d'aquests ensenyaments degué influir per a que el centre no fos qüestionat des d'un començament pels sectors més tradicionals i poderosos, i això va significar la seva continuïtat i la possibilitat de modificar el panorama educatiu de l'illa». Per altra banda, quan a l'Institut Balear no s'impartien classes de grec ni d'anglès se'n feien cursos nocturns de franc, prova de l'interès de conjugar allò antic amb allò modern, a l'Acadèmia Provincial de Ciències i Lletres de les Balears, fundada segons un projecte de Francesc Manuel de los Herreros, director durant 54 anys de l'Institut Balear esmentat. Vegeu *Gran Enciclopèdia de Mallorca* s/d: I.22.

no sols a Espanya sinó a tot Europa. En el nostre cas és notable la proliferació de manuals didàctics, generalment en castellà, a causa de la pressió forta exercida pels Borbons. Els estudiosos afirmen que eren molts els partidaris de les llengües vulgars com a instrumentals per a aprendre llatí a les escoles de gramàtica i, de fet, van començar-se a editar mètodes innovadors redactats en aquestes llengües (de vegades amb una clara intenció de desprestigi i arraconar els manuals usats pels jesuïtes)³⁶.

El primer treball digne de menció data del 1800 i l'autor n'és el menorquí Antoni Febrer i Cardona (1761-1841)³⁷. Es tracta del manuscrit titulat *Las Règulas de la Cantidad ô explicación de la Prosòdia d'el P. Álvarez, per mèdi de la qual es pòd apendrer fàcilment la mesura de las sílabas*. És autor també d'un *Ezcercici sobre la Mitología; contenint ab brevedad las principáls Divinidades d'el Paganisme y los Héroês mès famòsos per l'intelligència d'els Poètes, d'els Retáules, y de les Estátuas cuios subéctes son tréts de l'història Poética* (1804) i, finalment, d'un *Diccionari menorquí-espanyol-francès-llatí*, sense data.

El també menorquí Francesc Pons (1768-1855), probablement mestre de Joan Miquel Guàrdia, és autor del *Nuevo método para aprender por principios fáciles la lengua latina* (Maó 1812-14, 1831) i d'un *Compendio de la poesía latina y castellana y de la retórica en latín y castellano* (Maó 1837)³⁸.

El carmelita Joan de la Creu Armengual (1774-1847), catedràtic de la Universitat Literària, és autor d'uns *Principios de latinidad o sea Gramática hispano-latina, que ofrece a las escuelas un eclesiástico residente en esta isla* (Palma 1813, 1814)³⁹.

El catedràtic de la Universitat Literària Francesc Barceló (1788-1857), religiós Observant, publicà el *Breve método para saber los tiempos y oraciones latinas, para uso y utilidad de los niños deseosos de su aprovechamiento* (Palma 1818, 1819, 1829) i un manuscrit titulat *Gramática latina por un método no conocido hasta el día* ⁴⁰.

L'eivissenc Jaume Riera (1784-1855), dominicà, catedràtic de llatinitat del Seminari Conciliar l'any 1822, edità un *Compendio elemental de gramática latina estensivo al arte mayor y menor* (1822)⁴¹.

El sacerdot Francesc Salvà (1786-1845), mestre de gramàtica a l'ermita de Valldemossa i a Sineu, va escriure uns *Rudimentos de gramática latina en forma de diálogo entre el maestro y su discípulo para la más fácil instrucción de los estudiantes, divididos en dos partes y cada una en sus tratados y reglas correspondientes. Compuestos por el Dr. D. Francisco Salvá Presbítero* (Palma 1823)⁴².

Preceptes, elegancias, Kalendas y frases que se enseñan en las escuelas de gra-

36. Així s'expressa, per exemple, GINEBRA I SERRABOU 1992: 73. Cfr. CALAFAT VILA 1991.

37. Vegeu PAREDES I BAULIDA 1992 i 1996.

38. BOVER 1868: 2.114.

39. *Ibid.* 1.43-44.

40. *Ibid.* 1.65-66.

41. *Ibid.* 2.261.

42. *Ibid.* 2.342.

màtica de la província de sant Francesc de Mallorca de Fra Miquel Burguera (?-1725), és una obra publicada el segle anterior, però fou reeditada en nombroses ocasions a Palma (1809, 1814, 1817, 1822 i 1829)⁴³.

El carmelita maonès Bernat Ciril Piris (1792-?) fou autor d'un *Arte de enseñar y aprender la lengua latina o sea gramática completa dividida en cuatro partes: etimología, sintaxis, ortografía y prosodia. La etimología va contenida en arte menor y las tres restantes en el arte mayor* (Maó 1834)⁴⁴.

Cal afegir nombroses publicacions anònimes a la primera meitat del segle, que ometem per no fer massa extensa la nostra descripció.

A la segona meitat, les directrius vénen de Madrid i la majoria de textos són, per tant, forasters. Tot i això trobam el *Nuevo método para enseñar la lengua latina por un amante de la juventud* (1853) de Pere Antoni Sala (1804-?), autor també d'una *Retòrica* inèdita, segons Bover⁴⁵ i el *Nuevo Diccionario mallorquín-castellano-latín* (1858-1878) de Joan Josep Amengual (1793-1876), doctor en Dret per la Universitat Literària i contrari al projecte de castellanització de la SEMAP, volum digne de menció per la seva actualitat, ja que el reivindiquen els anomenats «gonellistes», oposats a la denominació de «català» a la nostra llengua.

Dos mallorquins d'adopció foren Josep M. Pons i Gallarza (1823-1894), un mestre venerat pels seus deixebles⁴⁶, i Magí Verdaguer i Callís (1849-1925). El primer fou autor d'una *Introducción al estudio de los clásicos latinos y castellanos* (1857), d'un *Estudio de autores clásicos. Segundo curso* (1857) i d'un *Tratado elemental de Retórica y Poética* (1889). El segon, successor de Pons a la càtedra de Retòrica i Poètica, edità un *Resumen de fonología y morfología de las lenguas latina y castellana* (1882), on especifica en el pròleg haver seguit l'exemple de l'insigne Curtius i del no menys il·lustre literat i professor de París, «mi tío político el español Dr. Guardia, cuyas obras de latín son hoy de fama y autoridad europeas, como dice nuestro Menéndez Pelayo» i un *Sumario de Retórica* (1894). No podem tractar aquí l'obra de Joan Miquel Guàrdia (1830-1898), autor juntament amb Joseph Wierzeyski de la *Grammaire élémentaire de la Langue Latine d'après la méthode analytique et historique* (París 1876), l'obra més important del segle, efectivament, pel fet que s'havia naturalitzat francès, tot rebutjant l'Alaior natal i el possible mestratge primerenc del llibre de llatí de Fra Francesc Pons, al qual ens hem referit abans⁴⁷. Hem de cloure aquest apartat amb la citació d'una altra figura illenca que brillà fora de les illes. Ens referim a Joan Gelabert i Gordiola (1843-1897), antic alumne de l'Institut Balear i catedràtic de llengua sànscrita de la Universitat Central. És autor d'una *Explicación breve y sencilla sobre el modo de hacer oraciones o sea trasladar al latín el castellano y viceversa* (Madrid 1874) i

43. *Ibid.* 1.122.

44. *Ibid.* 2.102.

45. *Ibid.* 2.335.

46. Vegeu OLIVER 1848: 533-537. Cfr. ALCOVER 1951: 193-196.

47. PAREDES I BAULIDA 2000. Cfr. BOSCH 1988.

d'un *Manual de lengua sánscrita, crestomatía y gramática* (Madrid 1890), el primer publicat en el seu gènere amb referències al llatí i al grec.

4. Traductors i creadors

A la primeria del segle hi ha un fullet anònim titulat *Reglas para traducir con exactitud y facilidad el latín al castellano, ilustradas con ejemplos. Las ofrece a los principiantes en esta carrera un apasionado a la literatura latina* que assolirà dues edicions (1812, 1820). Devia ser un secret a veus qui n'era l'autor, perquè Bover no dubta en atribuir-la a Joan de la Creu Armengual⁴⁸. S'hi troben vint-i-quatre preceptes bàsics destinats als traductors novells, precedits del consell de reflexionar sobre la clàusula fins al punt final o fins a trobar sentit d'oració completa i de separar bé les parts de què consta en vistes a l'ordre en què s'han de traduir, sense oblidar la lectura de bones traduccions tot comparant-les amb els originals. Al pròleg aconsella considerar el geni i els girs particulars del llatí i del castellà, perquè, d'altra manera, la traducció serà pesada i degenerarà «en una gerigonza intolerable»; admet que els seus preceptes no son inviolables però sí útils per a traduir un llatí normal, que de mica en mica perfeccionaran l'alumne, sobretot si aquest coneix la sintaxi, i que, si no va guiat pels preceptes, difícilment assolirà la finesa en la traducció. Acaba amb una advertència plena de sentit actual: «Procurad, repito, entender el latín aunque tantos políticos lo persigan a sangre y a fuego. Pues muchos que pretenden conocer el origen de esta persecución no la pintan como efecto de un buen celo».

Una altra teoria de la traducció tanca el segle, basada en la pràctica i la reflexió. La trobam a l'article titulat «De les imitacions y traduccions literàries, especialment de les poètiques» del pedagog i lul·lista Mateu Obrador Bennàsser (1852-1909)⁴⁹. L'autor defensa la importància d'aquest art enfront dels que el consideren inferior a la creació. Creu indispensable l'educació del poeta, basada en l'estudi dels mestres, i per això la imitació i la traducció aprofiten més que la lectura, per meditada que sigui. Aconsella consultar les traduccions dels escriptors de geni, que hagin fet d'aquests exercicis un mitjà de perfeccionament per ells mateixos. I es refereix a Ciceró, traductor d'Homèr i d'Arat, a Virgili, pouador de l'obra teocritea i homèrica, etc. Adverteix que si l'escriptor en la seva obra original pot fer el que vulgui, en la traducció «deu prendre per son conte y ferse seu el pensament d'altri i trobar per ell una expressió que li convenga [...] perquè, ben mirat, traduir es tant com identificar-se ab l'autor metex que's tradueix, seguir-lo en tots los moviments

48. A la Biblioteca Bartomeu March de Palma n'hi ha un exemplar on posa a mà el nom d'aquest autor.

49. OBRADOR 1875. Per una carta de Costa i Llobera a Antoni Rubió datada el 22 de setembre de 1877 sabem que tenia molt avançada la seva traducció de la *Iliada*. Vegeu COSTA I LLOBERA 1947: 989.

de son pensar, endevinar totes y cada una de les delicadeses y galanures de sa llengua, y donar una forma pròpia a les seves inspiracions». Per acabar, afirma que no n'hi ha prou d'ajustar-se a la forma exterior del pensament, ans al contrari, que cal penetrar en el fons i així s'assoleix el progrés de les lletres, a través de la comunicació de les idees d'alguns homes eminents, aconseguides a través de la traducció.

Les Illes han donat traductors i creadors a balquena en el segle XIX, dels quals hem de fer porgadures necessàriament. Podem encapçalar aquest paràgraf, una vegada més, amb Antoni Febrer, autor dels manuscrits titulats *Els llibres de Ciceró de la Vellesa, de l'Amistad, d'els Paradoxsos y d'el Somni de Cípio* (1807); *Las Bucólicas de Virgilio* (1808); *Las Fábulas de Fedro, llibert d'Augusto* (1808) i *Histórias triádas de los autòrs profans* (1832-1835). Maria Paredes incideix en el valor didàctic que Febrer donava a la traducció manifestat en els subtítols d'algunes obres i en els pròlegs; expressat en el concepte segons el qual la traducció és la clau per a l'aprenentatge de les llengües antigues i modernes i en l'afirmació que la traducció ha de combinar la fidelitat al text original amb l'ús de les expressions més adients de la llengua pròpia⁵⁰. Una figura cabdal en el camp de la creació és Joan Muntaner i Garcia (1766-1847), autor de llargues epístoles llatines dirigides als amics Jaume Rodoreda i Gispert (1813-1818), Casimiro Gómez Ortega (1813-1818), Diego i Cipriano Clemencín (1831 i 1840); d'epitafis i d'inscripcions funeràries —al bisbe Nadal, a Isabel M. de Braganza (1819), a Lacy (1820)—; de gran nombre de poesia breu, a més d'un poema inèdit de 870 versos en díctics, titulat *Ethica Christiadam*, basat en els *Ethicorum libri III* de l'inquisidor Marià Madramany, resident a Mallorca entre 1817 i 1822⁵¹. No menyspreable és l'obra de Joan Baptista Nicolau Seguí (1804-1832), traductor d'una *Eneida* en vers mallorquí segons Bover i autor de la *Ecloga unica: Damon et Thirsis*, del *Luctus Hispaniae* i de *Licoris. Ecloga unica*⁵².

Els continuadors dels personatges que podríem qualificar d'epígons dels il·lustrats del primer terç del segle són nombrosos, encara tradueixen o creen peces llatines en més o manco quantitat o encert, i gairebé tots són antics alumnes de l'Institut Balear, exceptuant Quadrado, educat als jesuïtes⁵³. No hem d'oblidar, emperò, que es tracta de figures de primera o segona fila de la Renaixença, la formació del quals, nodrida pel clàssics, ha fructificat esplendorosament dins la literatura catalana. Cal, així mateix, mencionar tan sols els més rellevants.

Per exemple, el ciutadellenc J. M. Quadrado (1819-1896), és autor de la traducció del *Pange lingua, gloriosi / lauream certaminis*, aparegut a la *Revista Balear* (1873) i de *Presagios y trastornos acontecidos a la muerte de Julio César*, traducció en tercets del llibre primer de les *Geòrgiques*, publicat al *Mu-*

50. PAREDES I BAULIDA 1996: 131-132. Cfr. MASCARÓ 1985.

51. Vegeu BOSCH 1990. Cfr. BOSCH 1991. Cfr. BOSCH, «Latinistas...»: 169-299.

52. BOVER 1868: I.553-555 i BOSCH, «Latinistas...»: 113-165.

53. Assenyalam només les traduccions fetes i publicades per aquests autors durant el segle XIX.

seo Balear (1884). El poema *Elisabet II Hispaniarum reginae Baleares insulas invisenti, an. 1809, erectum monumentum 1863* pertany a la seva tasca creadora⁵⁴. Segons M. Costa Llobera, era «Perfecto conocedor de la lengua y literatura latinas, sabía de memoria largos fragmentos de sus obras maestras y nunca dejó de admirar a sus inmortales autores. De ellos había aprendido aquella dignidad y nobleza de forma, aquella sobria elegancia de estilo, de las cuales, como él decía, sólo la clásica antigüedad sabe comunicar el secreto»⁵⁵.

Els joves Josep M. Pons i Gallarza (1823-1894), Victorià Amer Homar (1824-1912) i Llorenç Pons i Santandreu (1826-1860), als anys quaranta, redacten un periòdic literari manuscrit titulat «El Plantel»⁵⁶, amb nombroses traduccions de les *Odes* d'Horaci. El primer i més important de la tríade les anirà publicant a partir del 1884 a les pàgines del *Museo Balear* i a la *Revista Balear* (1873); s'adapten a la mètrica castellana⁵⁷, cosa lògica atenent a les dades de la redacció primerenca, però més difícil d'entendre després de la publicació de les *Odi barbare* de Carducci (1877); en línies generals podem dir que respecta el fons, no la forma. Les transgressions afecten el camp morfològic, sintàctic i lèxic, premisses que són més manifestes encara en els altres dos traductors. Amer va publicar també dues odes horacianes a la *Revista Balear* (1873), els *Salmos* I i II i els *Clams de Jesucrist a l'home de dalt la creu* de sant Bernat al *Museo Balear* (1885) i també en català, en decasíl·labs lliures, el fullet titulat *Héctor i Andròmaca, del cant sisé de la Ilíada* (1887).

El catedràtic León Carnicer (1825-1915), des del 1875 al 1885 publicà la traducció d'un gran nombre d'epigrames de Marcial en castellà a les pàgines de l'*Almanaque de las Islas Baleares* i de la *Revista Balear*. L'any 1879 fou autor així mateix d'una epístola de tipus humorístic, titulada *Vade retro*, plena de locucions llatines.

Tomàs Forteza Cortés (1838-1889), un gran llatísta i un gran filòleg en opinió de Miquel dels Sants Oliver⁵⁸, és autor de la *Imitació de l'oda horaciana Otium divos* (*Lo Gay Saber*, 1868), traductor de dues elegies tibul·lianes, publicades a la *Revista Balear* (1872) i a *Almanaque de las Islas Baleares para el año 1876*, i va fer la versió de la poesia llatina de Lleó XIII *Auspiciatus ecclesiae triumphus et in commune bonum restituta pax*, publicada al *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (1887). Com a creador és autor de les poe-

54. El poema es troba a la *Corona poética dedicada a S. M. la Reina Isabel II (Q. D. G.)*, Palma 1863. Allà hi col·labora també Tomàs Aguiló Forteza (1812-1884) amb la poesia *Ad regiam imaginem*.

55. COSTA I LLOBERA 1947: 834.

56. Vegeu BOSCH 1997a. Cfr. BOSCH 1996.

57. Pons considerava lloables però inútils les temptatives de Villegas, Moratín i Cabanyes. Opinava que els metres llatins podien ésser reemplaçats pels castellans. Així opinava que a l'hexàmetre correspon l'*endecasílabo*; a la pompa i rotunditat èpiques l'*octava real*; a l'epístola filosòfica el *terceto endecasílabo*; a l'elegia l'*endecasílabo asonante*; i a l'estrofa alcaica, l'asclepiadeu i el glicònic les liras de Fra Luis de León.

58. OLIVER 1848: 540.

sies *In pontificali coronatione beatissimae Virginis de Lluch* i *Ad D. Ignatium Forteza, nuper ad sacrum presbiteratus ordinem promotum*⁵⁹.

Bartomeu Ferrà Perelló (1843-1924), mestre d'obres i arqueòleg, publicà una elegia de Tibul «Cant contra la guerra» i la «Passió de N. S. Jesu-crist, profetitzada en lo cap. LIII d'Isaïas» en prosa, a les pàgines de la *Revista Balear* (1872 i 1873).

El sacerdot Josep Tarongí i Cortés (1847-1890) és autor de la «La ley antigua y la ley nueva (Imitación del estilo del Apocalipsis)», treball datat el 1867 i publicat sis anys després a la *Revista Balear*. Traduí a més l'oda «A Crispo Salustio» en estrofes sàfico-adòniques, tot imitant el metre original horacià (*Museo Balear*, 1875).

A Ramon Picó i Campamar (1848-1916) es deu la *Traducció del prolech de Laberio, poeta comich* (*Lo Gay Saber*, 1868).

El catedràtic de llatí Magí Verdaguer (1849-1925) és autor de la *Traducció catalana dels Idilis de Theócrit. El Cyclop. Els pescadors* (1899), datats el 1875 i 1877 respectivament. Així mateix hi ha una versió catalana, inèdita i sense data, dels cants X i XI de la *Iliada* a la Biblioteca de Catalunya (ms. 3141); en castellà d'altra banda, va fer una versió literal i lineal de l'*Epístola als Pisons* horaciana (1893).

Dos pollencins il·lustres tanquen aquesta llista de personatges, tanmateix incompleta. Ens referim a Miquel Costa i Llobera (1854-1922) i a Mateu Rotger i Capllonch (1862-1918). Miquel Costa, figura cabdal de l'anomenada Escola Mallorquina, deixeble de Pons i Gallarza, a la joventut fa algunes traduccions, trameses als amics, com és ara la «Complanta en la mort d'un aucell» de Catul i l'«Oda a Horaci», enviada a Ramon Picó i Campamar l'any 1879, en comptes de la traducció de l'Oda II, 16 titulada «Calma», que més endavant serà la quarta de les *Horacianes*, amb l'excusa de no tenir-la prou llimada. La poesia reflecteix l'impacte produït per la lectura de la mètrica carducciana i esdevindrà una fita dins l'obra de l'autor. Picó la jutja amb severitat i addueix les paraules del mestre Pons i Gallarza que opinava «que feia massa favor a Horaci»; Costa es disculpa vivament i demana a l'amic la destrucció del poema. Per sort una altra còpia havia arribat a mans d'Antoni Rubió, que l'havia tramesa a Menéndez y Pelayo i, d'aquesta manera, es pogué salvar una peça mestra de la literatura catalana. No tengueren la mateixa sort les traduccions d'Ovidi que quedaren en mans de Joan Rosselló de Son Forteza, fruit de la seva admiració pel sulmonès durant aquests mateixos anys. De Roma estant demana a l'amic que les destrueixi, cosa que degué fer ja que no en tenim cap notícia més. Per últim, en carta enviada a Rubió el 10 de gener de 1889, al·ludeix a una traducció catalana de l'episodi virgilià d'Orfeu i Eurídice, feta temps enrera, que publicarà més tard, però que gràcies als epistolaris citats, podem situar amb certesa en el segle al qual ens referim. Les *Horacianes*, en canvi, que representen la culminació de l'obra costailloberiana, amb l'adap-

59. Tota aquesta obra citada, feta a les darreries del segle XIX, fou publicada al llibre *Poesies* de 1902.

tació catalana dels metres clàssics de l'antiguitat, pertanyen a un altre segle i, per tant, no escauen al nostre treball⁶⁰.

Mateu Rotger desenvolupa una tasca creadora i amb ella es pot considerar tancada definitivament la creació llatina illenca. La publica l'any 1905 en el llibre titulat *Carmina*, però gairebé totes les poesies estan datades entre els anys 1878 i 1898. Costa en fa la crítica i considera l'autor hereu de la cadena de llatinistes mallorquins iniciada el segle xv i seguida fins ben entrat el segle xix, amb la diferència que aquells no sortien d'hexàmetres i dístics i Rotger utilitza tota casta de metre. Es queixa de la decadència dels estudis clàssics que han arribat al punt que ni la mateixa gent de lletres pot assaborir el deliciós llatí d'Horaci o de Prudenci, de Ciceró o de Lactanci. Es tracta, al seu parer, d'una obra que acusa en conjunt la coneixença dels antics models, manejats com Horaci volia: *manu nocturna i diurna*⁶¹.

5. Conclusió

Del resseguiment dels estudis clàssics a les Illes durant el segle xix i dels fruits aconseguits, podem deduir una primera meitat positiva i una segona abocada a l'anihilació, però amb lluïssors notòries. A tall de conclusió, podem fer nostres les paraules del pedagog Mateu Obrador. Aquest, quan prologa els esmentats *Carmina* de Rotger, ara fa més de cent anys, resumeix l'estat de la qüestió lúcidament:

«Perque la veritat és que, al dia d'avuy, l'estudi y la conexença de l'antiguetat clàssica, tant helènica com llatina, van un poch de rotabatuda y de redolons, comparat aquest sigle nostro amb altres temps, ahon el jovent s'hi solia anostrar millor y més de prim compte, amb la prosa y els versos de Ciceró y Virgili, d'Horaci y Quintilià, de Tácit i Properi. Ara que per estudiar y entendre més de tot, *de omni re scibili*, s'estudia y s'entén manco de cada cosa, hem arraconat dalt es porxo, amb rares excepcions, axò d'entendre bé el llatí, sobre tot el de l'època pura y clàssica, qu'es més esquerp y malet de desnossar, com a més distanciat de la nostra parleria arromansada...»⁶²

Es refereix a altres temps gloriosos per a les *Humaniores litterae*, on hi havia «llatinistes ben esmolats que conexien y ensenyaven y empraven aquell idioma sabi, tan bé o millor que no el seu propi» i en dóna una citació detallada. Al·ludeix a la soledat de l'autor, sense cap competidor ni ningú que l'ultrapassi en el coneixement i maneig de la mètrica i prosòdia llatines, en imitar

60. Vegeu BOSCH 1997b.

61. COSTA I LOBERA 1947: 509. Cfr. amb la necrologia de Rotger, on diu que fou digne successor de Joan Muntaner i que les seves composicions llatines en diverses ocasions merequeren sentits elogis d'aquell humanista consumat que fou Tomàs Forteza. *Ibid.*: 864-869.

62. OBRADOR 1905: VII-VIII.

l'estil i maneres d'expressió dels antics. Assenyala que, amb aquest llibre, Rotger renuncia absolutament a tota popularitat, ja que només els erudits, bibliòfils o preveres, i no tots, podran arribar al darrer full. Obrador aleshores era clarivident, sens dubte, però no podia imaginar mai que la situació en els segles següents encara podia empitjorar.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, Joan, «Mestres i amics», *Obres Completes*. Barcelona: Selecta, 1951: 193-196.
- BOSCH JUAN, M. del Carme, «Ecos del bicentenari de Mateu B. Orfila. Orfila i Guàrdia, vides paral·leles?», *Estudis Baleàrics* 28, 1988: 89-92.
- BOSCH, M. del Carme, «Jaume Rodoreda i Joan Muntaner, amics i amants de les Muses llatines», *Estudis de Llengua i Literatura catalanes / XXI: Miscel·lània Joan Bastardas* 4, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1990: 61-92.
- BOSCH, M. del Carme, «Joan Muntaner llatí», *Mallorca i el món clàssic* I, Barcelona: PPU, 1991: 17-70.
- BOSCH, M. del Carme, «Horaci a les Illes», *Estudis de Llengua i Literatura catalanes XXXII. Miscel·lània Germà Colón*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1996: 149-169.
- BOSCH, M. del Carme, «Les traduccions horacianes de Josep Lluís Pons i Gallarza», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 52, 1997: 285-308.
- BOSCH, M. del Carme, «Presència i vivència dels clàssics en Miquel Costa i Llobera», *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny I*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1997: 189-207.
- BOSCH, M. del Carme, «Les escoles de llatinitat a les Balears (any 1832)», *Ciència, Didàctica i funció social dels estudis clàssics*, Barcelona: PPU, 2004: 169-178.
- BOSCH, M. del Carme, «Latinistas e Ilustrados en Mallorca entre dos siglos (XVIII-XIX)», treball inèdit.
- BOVER, Joaquín Maria, *Biblioteca de escritores baleares*, 2 vols., Palma: Imprenta de P. J. Gelabert, 1868.
- CALAFAT VILA, ROSA M., *Català, llatí i espanyol a la Ciutat de Mallorca entre el 1768 i el 1808*, tesi de llicenciatura (Universitat de les Illes Balears, 1991) inèdita.
- Certamen literario de matemáticas, geografía, esfera, historia, calografía, gramática castellana y latina, retórica, poesía y doctrina cristiana que ofrecen los alumnos de las Escuelas del Colegio de Montesión de la Compañía de Jesús de la ciudad de Palma de Mallorca en los días 16, 17 y 18 de diciembre del presente año 1827 a las 3 de la tarde en la iglesia del mismo colegio*, Palma de Mallorca: Felipe Guasp, 1827.
- CLUA, Josep Antoni, «Anotacions sobre l'humanisme classicista jesuític a la

- Catalunya del segle XVIII. La Universitat de Cervera», *Calamus Renascens* 2, 2001: 49-83.
- COLOM CAÑELLAS, Antoni J., *Assaig d'Història de l'Educació a la Mallorca Contemporània*, Palma: UIB, 1991.
- COSTA I LLOBERA, Miquel, *Obres Completes*. Barcelona: Selecta, 1947.
- CURSACH TRUYOL, Antonio, *Anuario Catalano-Balear*, Buenos Aires: L. J. Rosso editor, s/d [1929?].
- GINEBRA I SERRABOU, Jordi, «Llengua, gramàtica i ensenyament», *Randa* 31, 1992: 65-80.
- GÓMEZ FONT, Xavier, *Andreu Sempere (1510-1572) i la seua «Prima Grammaticae Latinae Institutio»*, Alcoi: Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», 1997.
- Gran Enciclopèdia de Mallorca* I, Inca (Mallorca): Promomallorca Edicions, s/d.
- JOVELLANOS, Gaspar Melchor de, «Memoria sobre la educación pública o sea tratado teórico-práctico de enseñanza con aplicación a las escuelas o colegios de niños», *Obras de Don Gaspar Melchor de Jovellanos* 2, Madrid: Estab. Tip. de F. de P. Mellado, 1845-1846.
- LLADÓ I FERRAGUT, Jaume, *Historia del Estudio General Luliano y de la Real y Pontificia Universidad Literaria de Mallorca*. Palma de Mallorca: Ed. Cort, 1973.
- MASCARÓ, IGNACI, «Les traduccions llatines d'Antoni Febrer i Cardona», *Randa* 17, 1985: 65-76.
- OBRADOR I BENNÀSSER, Mateu, «De les imitacions y traduccions literàries, especialment de les poètiques». *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes* 15, 1875: 528-532.
- OBRADOR I BENNÀSSER, Mateu, «Pròleg» dins ROTGER, Mateu, *Carmina*, Mallorca: Imprenta de Josep Mir, 1905: V-XXIII.
- OLIVER, Miquel dels Sants, «Mestres i amics», *Obres Completes*, Barcelona: Selecta, 1848: 533-537.
- PAREDES I BAULIDA, Maria, «Antoni Febrer i Cardona i el mestratge dels clàssics», *Randa* 31, 1992: 7-19.
- PAREDES I BAULIDA, Maria, *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1996.
- PAREDES I BAULIDA, Maria, «Josep Miquel Guàrdia i els clàssics grecolatins», *Randa* 45, 2000: 79-95.
- POMAR, J., *Ensayo histórico sobre el desarrollo de la Instrucción Pública en Mallorca*. Palma: Impr. Soler, 1904 [trad. cat.: *Assaig històric sobre el desenvolupament de la instrucció pública a Mallorca*. Palma de Mallorca: Govern de les Illes Balears, 1990].
- Relación circunstanciada del certamen literario celebrado en el Colegio de Montesión de la Compañía de Jesús de la Ciudad de Palma en los días 16, 17 y 18 de diciembre año 1827*, Palma de Mallorca: Imp. Domingo García, 1827.
- SUREDA GARCIA, Jaume, *L'educació a les Balears en el segle XIX*. Palma: Documenta Balear, 1998.